

тарихи шындық қалпына келтірілуде. Зерттеулер бұл кезеңнің себептерін түсініп, саяси бағасын беруге бағытталған. Ашаршылық қазақ халқының өсу қарқынын тежеп, этникалық құрамның өзгеруіне ықпал етті. Бұл қазіргі әлеуметтік және демографиялық мәселелерге әсер етуде. Ашаршылықтың қайталанбауы үшін тарихи оқиғаларды еске алу және оларды талдау қазіргі саясат пен қоғамды дамытуда маңызды фактор ретінде қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ашимбаев М. Қазақстандағы ұжымдастыру және ашаршылық. – Алматы: Қазақ университеті, 2007.
2. Қозыбаев М.Қ. Ақтаңдақтар ақиқаты. – Алматы: Ғылым, 1992.
3. Әбілғожин Ж.Б. 1931–1933 жж. ашаршылық: себептері мен салдары //Қазақстан тарихы журналы, 2010.
4. Мұқанов М. Қазақстандағы демографиялық апат. – Алматы: Санат, 1998.
5. Нұрпейісов К. XX ғасырдағы Қазақстан халқы: демографиялық дағдарыс және оның салдары //Орталық Азия тарихы, 2012.
6. Омарбеков Т. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін және ашаршылық. – Алматы: Дәуір, 1994.
7. Тәтімұв М. Кеңес өкіметінің аграрлық саясаты және қазақ даласының трагедиясы. – Астана, 2003.
8. Мырзахметов М. Ашаршылық жылдарындағы қазақ мәдениеті. – Алматы: Рауан, 2011.
9. Сүлейменова Р. Қазақ халқының рухани мұрасы және ұжымдастыру саясаты. //Қазақ мәдениеті, 2008
10. Брайнин С., Шафиро, И. О трагедии казахского народа в годы коллективизации. – Москва: История СССР, 1989.
11. Кудерин Г. Коллективизация в Казахстане и её последствия. – Ленинград, 1934.
12. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архиві: 141-қор, 21-тізбе, 1931–1933 жылдарға қатысты құжаттар. Ашаршылық: архивтік құжаттар жинағы” – Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің архиві, 2008.
13. Абылқасымова Г. Тәуелсіздік кезеңінде ашаршылық тарихын зерттеу мәселелері. //Қазақстан тарихы, 2015.
14. Қойгелдиев М. Ашаршылық: тарих тағылымы және оны ұрпақ санасына сіңіру. – Алматы: Білім, 2013.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫ МЕН АЛАШ ИДЕЯСЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Тишбек Б.Б.

Ғылыми жетекшісі: т PhD, қауымдастырылған профессор Жуманова А.З.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

aiman_jumanova@mail.ru

Қарағанды қ.

Қазақстанның тәуелсіздікке қол жеткізуі - халқымыздың ең маңызды тарихи жетістігі. Бұл оқиға ғасырлар бойы үзілмеген тәуелсіздікке ұмтылу күресінің заңды нәтижесі. Қазақ халқы үшін тәуелсіздік — тек саяси немесе экономикалық дербестік қана емес, сонымен бірге ұлттық сана-сезімнің оянуы, мәдени құндылықтарды жаңғырту және ұлттың болашағын өз қолына алу.

Тәуелсіздікке апаратын жол түрлі тарихи кезеңдерден тұрды, олардың ішінде қазақ хандарының мемлекеттілікті сақтау күресі, жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық соғыстары, Ресей империясының отаршыл саясатына қарсы көтерілістер және XX ғасырдағы Алаш қозғалысы ерекше орын алады. Алаш қайраткерлерінің көтерген идеялары – ұлттық мемлекет құру, қазақ тілін, мәдениетін, және дінін қорғау, экономикалық дербестікке жету – бүгінде тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік саясатында көрініс табуда.

Бұл мақалада Алаш қозғалысының негізгі идеялары мен Қазақстанның тәуелсіздікке жету жолындағы байланысы кеңінен қарастырылады. Алаш қайраткерлерінің армандарының қазіргі Қазақстанның саяси, экономикалық және мәдени өміріндегі жүзеге асырылу жолдары жан-жақты зерттеледі.

Алаш қозғалысы 1917 жылы құрылғанымен, оның негіздері мен идеялары қазақ халқының бұрыннан келе жатқан ұлттық мемлекеттілік пен тәуелсіздікке деген ұмтылысынан бастау алады. Ресей империясы мен оның отарлық саясаты қазақ халқының ұлттық сана-сезімін тұншықтырды, ұлттық мәдениеттің дамуына кедергі келтіріп, халықты шаруашылық және экономикалық жағынан тонады. Алаш қайраткерлері қазақ ұлтының ұлттық тұтастығын қалпына келтіріп, саяси тәуелсіздікке қол жеткізу үшін бірқатар маңызды идеологиялық және практикалық шараларды қолға алды.

Алаш қозғалысының негізгі мақсаттары мен бағдарламалары:

Алаш партиясының бағдарламасы негізінен ұлттық саяси тәуелсіздігін қалпына келтіруге, мемлекеттік құрылымды қайта орнатуға және ұлттық экономика мен мәдениетті дамытуға бағытталған. Осы мақсатта Алаш зиялылары қазақ мемлекеттілігін қалпына келтіретін бірқатар маңызды ұсыныстар жасады:

1. Ұлттық мемлекеттілік: Қазақ халқының саяси тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін ұлттық автономия құрылуы қажет деп есептелді. Алаш партиясы Ресей құрамында қазақ автономиясын құруды мақсат етті. Бірақ бұл идея кейіннен тәуелсіз қазақ мемлекетінің негізі ретінде танылды.

2. Жер мәселесі: Қазақ жерін отаршылдардан қорғау, жерді халыққа әділ бөліп беру мәселесі партияның бағдарламасында басты орын алды. Бұл идеология бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ, себебі Қазақстанның табиғи байлықтары мен жер ресурстары мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі үшін маңызды.

3. Тіл және мәдениет: Алаш зиялылары қазақ тілінің мәртебесін көтеруді, ұлттық мәдениетті дамыту мен сақтау қажеттігін ерекше атап өтті. Бұл талаптар тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік тіл саясатына айқын әсер етті.

4. Білім беру: Алаш зиялылары халықты біліммен қаруландыруды, ұлттық мектептер мен университеттерді ашуды басты мақсат етіп қойды. Бұл идеялар тәуелсіз Қазақстанда білім реформаларының негізін қалады.

Алаш зиялыларының тұлғалары мен идеяларының маңызы:

Әлихан Бөкейханов: Алаш қозғалысының саяси жетекшісі, ұлттық мемлекет құрудың теоретигі. Оның идеялары мен саяси ұстанымдары тәуелсіздік жолында маңызды бағдар болды.

Ахмет Байтұрсынов: Қазақ тілінің реформаторы, оқулықтар мен әдеби шығармалардың авторы. Оның қазақ тілін дамыту мен ұлттың рухани өрлеуіне қосқан үлесі ұлан-ғайыр.

Міржақып Дулатов: «Оян, қазақ!» туындысының авторы, қазақ халқын ұлт ретінде біріктіруге шақырған ұлы ойшыл.

Олардың идеялары бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық-саяси өмірінде де көрініс тауып отыр. Мемлекеттік тілдің дамуы, ұлттық мәдениеттің жаңғыруы, ұлттың бірлігі мен татулығы — бұл Алаш қайраткерлерінің идеяларын жүзеге асырудағы негізгі бағыттар.

Алаш қозғалысының тарихи маңызы тереңде жатыр. Ол тек өз заманының ғана емес, болашақ Қазақстанның саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуына үлкен әсер етті. Қазақ халқының өз егемендігін алу үшін күресі бірнеше кезеңнен өтті. 1917 жылғы Алаш Орда үкіметі қазақ халқының тәуелсіздігіне алғашқы қадам болды, бірақ тарихи жағдайларға байланысты бұл автономия ұзақ өмір сүре алмады. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін Алаш қайраткерлері қудаланып, олардың идеялары ресми түрде қуғын-сүргінге ұшырады. Алайда олардың еңбектері мен ұстанымдары ұлттық санада сақталып қалды.

Кеңес Одағы кезеңінде Алаш зиялыларының идеялары ресми түрде жойылды, бірақ халықтың арасында олардың еңбектері сақталып қалды. Ұлттық әдебиет, мәдениет және тарихты зерттеу процесі кеңестік кезеңде де біршама жүрді, бірақ Алаш қозғалысының мұрасы «құпия» болғандықтан, ол кеңінен жарияланып, кеңінен зерттелмеді.

Алаш қозғалысының идеялары кеңес кезеңінде тыйым салынғанымен, Қазақстанда тәуелсіздік үшін күрес жалғасып жатты. 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы — қазақ жастарының ұлттық тәуелсіздік үшін бас көтеруі мен Алаш идеяларын жаңғыртудағы маңызды кезең болды. Осы оқиға арқылы Қазақстан халқы өзінің ұлттық құқығын қорғап, тәуелсіздікке ұмтылысын тағы да білдірді.

Қазақстанның тәуелсіздігін жариялауының алдында, 1989 жылы Қазақстанның Жоғарғы Кеңесі мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін енгізу туралы шешім қабылдады. Бұл шешім Алаш қайраткерлерінің ұстанымдары мен тіл мәселесіне деген көзқарастарымен үндесіп жатты. Сонымен қатар, экономикалық реформа және ұлттық экономиканы дамыту бағытындағы алғашқы қадамдар жасалды. Қазақстанның тәуелсіздігін жариялау — Алаш идеясының тарихи мұрасының жалғасы болды.

Тәуелсіз Қазақстан өзінің саяси дербестігін алғаннан кейін халықаралық аренада белсенділік таныта бастады. Қазақстан көпвекторлы саясатты ұстанып, барлық елдермен қарым-қатынас орнатуға ұмтылды. Бұл саясат Алаш идеяларымен тығыз байланысты, себебі Алаш зиялылары да өз заманында халықаралық аренада ұлттық мүдделерді қорғау қажет деп есептеді.

Қазақстанның халықаралық саясатындағы Алаш идеяларының көрінісі:

1. Ядролық қарудан бас тарту: Қазақстан өз аумағында орналасқан ядролық қаруларды жою туралы шешім қабылдады. Бұл қадам Алаш қайраткерлерінің бейбітшілік пен ұлттық қауіпсіздікке қатысты идеологиясымен үндеседі.

2. Қарым-қатынастарды дамыту: Қазақстан халықаралық ұйымдарға кіру арқылы өз саяси ықпалын арттырды. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымы, ЕҚЫҰ сияқты ұйымдармен тығыз жұмыс істеп, халықаралық қатынастардағы тәуелсіздікті нығайтты.

3. Ұлттық мүдде мен егемендік: Қазақстанның сыртқы саясаты ұлттың мүддесін қорғауға, тәуелсіздікті сақтауға және бейбітшілік орнатуға бағытталған. Бұл — Алаш қозғалысының идеологиясымен тығыз байланысты.

Қазақстанның тәуелсіздігі — халықтың көп ғасырлық арманы мен күресінің нәтижесі. Тәуелсіздікке жол ашқан Алаш қозғалысының идеялары мен ұстанымдары бүгінгі Қазақстанның саяси, мәдени және әлеуметтік дамуының негізіне айналды. Алаш зиялылары ұлттың ұлттық мемлекетін құру, қазақ тілін, мәдениетін сақтап қалу, халықтың білім алуын және ұлттық экономикасын дамыту сияқты маңызды мәселелерді көтерді. Тәуелсіз Қазақстан бұл мақсаттарды жүзеге асыру үшін көптеген реформалар мен жобаларды жүзеге асырды.

Алаш қозғалысы мен Қазақстанның тәуелсіздігі арасындағы сабақтастық тек идеологияда ғана емес, сонымен қатар нақты әлеуметтік және саяси іс-қимылдарда көрініс тапты. Қазақстанның алғашқы жылдарында тәуелсіздікке қол жеткізу және оны нығайту үшін Алаш қайраткерлерінің идеялары үлкен рөл атқарды. 1991 жылы Қазақстанның тәуелсіздігін жариялаған кезде Алаш қозғалысының бағдарламалары мен мақсаттары өзекті болып, олар қазіргі Қазақстанның саясатына әсер ете бастады.

Тәуелсіз Қазақстанда Алаш идеялары ұлттық бірлікті, мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеруді, ұлттық мәдениет пен білім беру жүйесін дамытуға бағытталған мемлекеттік саясаттың басты тірегі ретінде қалыптасты. Қазақстанның халықаралық аренада бейбітшілік пен тұрақтылық саясатын ұстануы, ядролық қарудан бас тартуы және көпвекторлы саясат жүргізуі де Алаш қозғалысының тәуелсіздікті сақтау мен ұлттық мүдделерді қорғау туралы идеясымен үйлеседі. Қазақстан өзінің тәуелсіздігін сақтап, халықаралық қоғамдастықта өз орнын таба білді.

Алаш қозғалысының идеялары бүгінгі таңда да өзекті. Ұлттың мәдениетін, тілін, білімін дамыту, экономикалық тұрғыдан тәуелсіз болу, әлемдік аренада өзіндік саяси ұстанымын қалыптастыру – бұл Алаш қайраткерлерінің арманынан кейінгі жаңа Қазақстанның жетістіктері. Осыған байланысты, еліміздің болашағы Алаш зиялыларының мұрасын зерттеу, ұлттың ұлы мұраларын жаңғырту, әрі қарай дамыту арқылы қамтамасыз етілмек.

Қазақстанның қазіргі кездегі жетістіктері мен дамуы Алаш қозғалысының идеяларымен тығыз байланысты. Қазіргі Қазақстанға тәуелсіздік алудың ғана емес, оның болашақтағы орнықты дамуының да жолдары көрсетілген. Бұл – Алаш идеясының тарихи сабақтастығы мен өзектілігінің айқын дәлелі. Алаш қайраткерлерінің мұрасы мен идеялары ұлттық сананың көкжиегін кеңейтіп, бүгінгі Қазақстанның болашағын айқындаушы күшке айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ақышев Қ. А. Алаш қозғалысы және қазақ мәдениеті. - Алматы: Қазақстан, 1997.
2. Қойгелдиев М. Алаш Орда: тарих және тағылым. - Алматы: Қазақстан, 2002.
3. Бөкейханов Ә. Қазақтың ұлт-азаттық қозғалысы. - Алматы: Жазушы, 1995.
4. Дулатов М. Оян, қазақ! - Алматы: Шырақ, 1997.
5. Байтұрсынов А. *Тіл тағылымы.* Алматы: Санат, 2000.
6. Мұхамедсадық Қ. Алаштың ақ жолы. - Астана: Астана университеті, 2007.
9. Айтқожина Ғ. Қазақстанның тәуелсіздік жолы: тарихи аспект. - Алматы: Қазақ университеті, 2010.
10. Сәбилұлы Н. Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігі және Алаш идеялары. - Астана: Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі, 2013.

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНЕВТИҢ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН САҚТАП ҚАЛУДАҒЫ ЕРЛІГІ

Балташева Меруерт

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Ғылыми жетекшісі: Смағұлов Н.Б., PhD докторы, профессор ассистенті

Қарағанды қ.

«Баяға заманда Бөгенбай, Қабанбай, Кенесары мен Наурызбай сияқты батыр бабаларымыз қан төгіп сыртқы жаулармен соғысып аман сақтап қалған қазақ халқының ата-мекенін Ресейге беріп жіберуге қарсы болған жалғыз адам – Жұмабек Тәшенев. Қазақ халқының ерте заманнан бері қоныстанған тамаша шұрайлы жерін, бір қатерден оның сақтап қалғанының куәсі болғанбыз» [1], - деп жазды өзінің естелігінде атақты партизан, мемлекет қайраткері, ғалым, белгілі жазушы Әди Шәріпов. Кәзіргі кезеңде ақтаңдықтардың бетін ашып, кезінде істелген қиянаттың сырына жетіп алаштың біртуар адал да, айтулы азаматы Жұмабек Тәшеневке өзі атқарған ерлігіне лайық бағасын бергізу - оны қазақ халқының ұлттық батыры деп еліне жария ету тек әзірге көзі тірі үзеңгілестер ұрпағының ғана емес, қара қылды қақ жарар салиқалы келер ұрпақтың тарихи борышы деп білеміз [2].

Отыз тоғыз жасар Жұмабек Тәшеневтың Республика деңгейіндегі бірінші басшылардың алдығысының біріне айналуына Хрущев пен Булганиннің 1955 жылы басындағы Үндістанға барған сапары бірден бір себепкер болды. Деседе, бәріде Құдайдың өз ісі деп ұққан жөн. Себебі ол кезде Мәскеуден Шығысқа қарай ұшып бара жатқан барлық ұшақтар жолда Ақтөбе аэропортында аялдама жасайтын. Олар тоқтаған аз уақыттың ішінде обкомның бірінші хатшысы Ж.Тәшенев қонақтарға бас тартып қазақша сый құрмет көрсетеді. Елдің екі бірінші басшылары Ақтөбе облысының білгір экономист жас бірінші хатшысының іскерлігіне, білімділігіне, тапқырлығына, халықарасында асқан беделіне тәнті болады. Әрі Кремльге сол кезде Қазақстанға өздерінің ықпалынан шықпайтын болашақ басшылар таңдау да керек еді. Хрущев пен Булганиннің ойламаған жерден Тәшеневпен кездесуі осы мәселенің түйінін шешкендей болды. Бұл жерде бір айта кететін жағдай Н.С. Хрущев 1953 жылғы қыркүйек пленумының алдында орталық комитетте өткен Бүкілодақтық партиялық кеңесте Тәшеневтің сөйлеген сөзі оған қатты әсер еткенді. Сондықтан да ол оны жадында сақтап қалған. Тіпті Жұмабек